

Visn. Lviv. Univ., Ser. Zhurn. 2018: 44; 95–100 • DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2018.44.9339>

УДК 070:82-92.09].02:7.036

ФАКТ ПРОТИ ВИГАДКИ У ЛІТЕРАТУРНОМУ РЕПОРТАЖІ

Олеся Яремчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49, 79044, Львів, Україна,
e-mail: olesja.yaremchuk@gmail.com*

У статті досліджено питання факту та вигадки в жанрі літературного репортажу, що виник на основі течій реалізму та натуралізму в культурі після 40-х років XIX століття. Чи літературний репортаж є лише фіксуванням реальності, чи також її інтерпретацією? На думку дослідників, між фактом та вигадкою ведеться неоголошена війна. Про це свідчать приклади репортажів з американської, польської та української школи.

Ключові слова: літературний репортаж, фактографічність, наративна журналістика, інтертекстуальність.

Жанр *літературного репортажу* в сучасному його розумінні виник на основі течій реалізму та натуралізму в культурі після 40-х років XIX століття. Як показує аналіз американської, німецької та української шкіл літературного репортажу XX століття, літературний репортаж стає потрібним й актуальним, коли суспільства переживають певний історико-культурний чи антропологічний злам, період трансформації чи війну. Так, у другій половині XIX століття європейська культура теж переживає кризу, що стимулює авторів до пошуку нових виражальних засобів. І позаяк конвенційна журналістика не справлялася з тим, аби відповідати викликам часу, виникли нові форми письма, в основі яких лежить фактографічне відтворення дійсності та документування реалій життя з акцентом на соціальному аспекті.

Достеменність фактів, правдивість описаного, дослівність сказаного – ці фактори є визначальними у репортажі. Як писав американський журналіст і письменник Ернест Гемінгвей, авторам потрібно «зображати реальність реальніше за саму реальність» [1]. Втім, щодо такого неконвенційного жанру як літературний репортаж щоразу ведуться дискусії: чи автор не переступив межу об'єктивності? Це фактографічне письмо є лише фіксуванням реальності, чи також її інтерпретацією?

Як зазначає дослідниця університету Інсбрука Катеріна Костензер, репортаж – гібридний жанр, який сформувався під впливом як типово журналістських, так і типово літературних течій. «Репортаж репрезентує не лише жанр, а й особистість репортера, – пише вона, – таким чином він може бути означений також як індивідуальний прояв мистецького творчого процесу. Це в основному журналістська форма із вибірково літературними ознаками».

Так, існує безліч дефініцій для *літературного репортажу*, позаяк через різні контексти та процеси в країнах він мав своє визначення. В Америці літературний репортаж називають «New Journalism», в Польщі – «літературою факту», в німецькомовному світі цей термін означений саме як «die literarische Reportage». Ще науковці, зокрема українські дослідниці Марія Титаренко та Лілія Шутяк, оперують такими поняттями як наративна журналістика, паражурналістика, нон-фікшн література тощо. Із розвитком медіа змінювалися форми репортажу та вимоги до нього, але є кілька основних принципів, на яких базується написання у цьому жанрі. Це, зокрема:

1. **Ефект присутності.** Журналіст переносить читача на місце подій, передає в тексті образи, звуки та смаки того, що побачив і відчув.

2. **Деталізація.** Репортер, використовуючи інструмент деталі, може повномірно описати зображувану сцену. Про канонічний девіз часто згадує польська журналістка Ганна Кралль. «Про світ можна розповісти через деталі», – стверджує вона.

3. **У центрі тексту – історія людини.** У цій zasadі проявляється визначальний принцип подорожньої антропології, коли в основі тексту – вивчення людини.

4. **Кінематографічність.** Завдяки використанню художніх прийомів, текст репортажу має фільмографічний характер, коли реальність «оживає», яскраво передає відтінки дійсності.

5. **Простота мови.** Одним із принципів є доступність тексту для читача, тому в репортажі превалює проста лексика, відсутність складних синтаксичних конструкцій та термінології.

6. **Глибоке дослідження теми.** Репортаж характеризується довготривалістю та глибиною вивчення описуваної тематики.

Одним із програмних текстів літературного репортажу вважають «Холоднокривне вбивство» Трумена Капота. З його виходу минуло п'ятдесят дев'ять років і саме цей «бездоганно фактичний» (*immaculately factual*) роман став початком такого явища як «Нова журналістика» (*New Journalism*) в Америці 1960-х і 1970-х років. Цей роман спричинив суперечки, чи поєднання журналістських та літературних підходів можна окреслити як літературу нон-фікшн (*non-fiction*), тобто документальну літературу. Ще на початку XVIII століття у текстах письменника та редактора газети Данієля Дефо факт та вигадка тісно поєднувались [2]. Але журналістика змінювалась і правила в індустріальній пресі кінця 1800-х рр. набули жорсткого характеру. З часів комерціалізації преси журналісти та письменники від Марка Твена до Ернеста Гемінгвея й Тома Вулфа боролися з накладеними на них суворими методами організації інформації. Як правило, вони вірили, що зможуть докопатися до істини, описуючи реальність не фактографічним, а художнім письмом. Що в конвенційній журналістиці було неможливим.

Професор журналістики та історії Дуг Андервуд, колишній політичний репортер, що досліджує зв'язки літератури та журналістики, у своїй книжці «Неоголошена війна між журналістикою та вигадкою» (*The Undeclared War between Journalism and Fiction: Journalists as Genre Benders in Literary History*) пише: «Нова журналістика виросла з контркультурного періоду протесту. Вона була закорінена в уявленні про те, як письменники часів Дефо можуть висловити правду. Де ми можемо знайти правдиву картину світу? Де ми можемо знайти факти? Де лінія між фактами та фантастикою? Норман Мейлер назвав цю напруженість між вигадкою та фактологічною

журналістикою «невизнаною війною». Ті письменники, які мають справу із реалістичним письмом, щоразу відчувають її на собі» [2].

Українська дослідниця О. Сердюк переконана, що чимало представників течії «нової журналістики» вдавалися до художнього вимислу з метою найбільш достовірно зобразити дійсність. Водночас самі автори категорично заперечували докори своїх опонентів у відступі від правдивого та об'єктивного висвітлення реального життя. Репортери, які працювали в жанрі літературного репортажу, підкреслювали, що «запорукою істинності та достовірності зображуваної ними дійсності є попереднє скрупульозне вивчення фактів реального життя. Вільне орудування фактом, посилення елемента домислу робить можливим використання таких видів нарації, як внутрішній монолог, потік свідомості та ін.» [4].

Вищезазначені методи допомагали апологетам «нової журналістики» створити докладніший образ героя, відобразити його почуття, спровокувати процес інтеграції між ним та читачем. Показовим є випадок із журналістом видання «The New Republic» Стівеном Гласом. Працюючи в ньому усередині 1990-х, він відзначився як один із найкращих та найталановитіших журналістів покоління. Згодом стало зрозуміло, що Глас вигадував деяких персонажів, діалоги, ситуації чи навіть компанії. Через це журнал ледь не закрили. «Стів зробив щось настільки вражаюче і нечесне в світовому масштабі, – зазначав його редактор, – що ярлик брехуна залишаться з ним назавжди». Глас мусив назавжди залишити журналістику, а 2016-го відшкодувати завдані редакції часопису репутаційні збитки [5].

Так само скандальним став випадок у Польщі, коли світ побачила книжка Артура Домославського «Капусцінський нон-фікшн», в якій він дослідив питання відповідності фактам таких видатних книг польського репортера як «Імператор» або «Шахіншах». Один із близьких друзів Капусцінського прямо сказав досліднику, що «Імператор» – це найвидатніший польський роман ХХ століття [6].

«Уявіть собі, наприклад, реакцію деяких читачів «Імператора» Ришарда Капусцінського на свідчення Артура Домославського, – каже Матеуш Зімнох. – Автор пише, що собака в тексті справляла нужду на взуття чиновників. Натомість це було неможливо, тому що собака не могла зачепити жодного чиновницького черевика. Ришард Капусцінський створював поетичну картину, яка начебто є допустимою в репортажі, позаяк додає деталей заради особливої атмосфери дійсності» [7]. Питання, наскільки подібне є допустимим, досі лишається в Польщі скандальним і неоднозначним.

Цікаво, що розквіт літератури факту у Польщі припадає на радянські часи, що деяким дослідникам дає привід стверджувати, що саме репортаж був можливістю обійти систему й написати правду «іншими словами». Культуролог Борис Дубін висловив припущення, що розвиток документальної літератури співвідноситься з тим періодом у суспільному існуванні, коли люди відчувають певну міру свободи, коли наявні можливості розвитку і руху. «Натомість у суспільстві закритому популярність здобувають притчові твори й фантастика, – зазначає Ганна Протасова у статті в журналі «Коридор». – Скажімо, 1920-ті роки в Радянському Союзі – час відносної творчої свободи, на зміну якому невдовзі прийшов період репресій. Саме в 20-ті роки члени мистецького угруповання ЛЕФ («Лівий фронт мистецтв») ведуть активну дискусію про новий тип письма – «літературу факту», яка має замінити собою «старі» сюжетно-психологічні романи – «рудиментарні» явища в культурі» [3].

В Україні в 20-х роках ХХ століття теж виникає ціле середовище авторів, які пишуть літературний репортаж. Здебільшого це коло футуристів, авангардистів та конструктивістів. Так, у жовтні 1927 року в першому числі журналу «Нова генерація» з'явився подорожній нарис Дмитра Бузька та Гео Шкурупія «Старим Дніпром в останній раз», який надалі вважали еталоном репортажу [9]. Також важливою платформою для розвитку репортажних текстів став «Універсальний журнал». Він почав виходити у листопаді 1928-го року й у передмові до першого числа його редактор Юрій Смолич карбує слоган авторів-репортерів: «Немає такої речі, про яку неможливо було б розповісти» [10]. Це слова Майка Йогансена – знаного поета та прозаїка, якого, приміром, літературознавиця Ярина Цимбал вважає основоположником жанру літературного репортажу. Він відкривав своїм читачам нові горизонти завдяки подорожнім розвідкам радянської Болгарії, Слобожанської Швейцарії, Дагестану, Дніпрово-Бузького лиману тощо. Як зазначає Цимбал, «якби література розвивалась природнім шляхом без втручання політики, то й нову журналістику ці автори опеджали би» [8].

Майк Йогансен описує в репортажах героїв та культуру різних регіонів тодішнього Радянського Союзу, і завдяки цим текстам зараз ми можемо більше зрозуміти реалії того часу. Так, у післямові до своєї збірки «Три подорожі» Йогансен констатує: «Я написав оцю книжку і тим початок поклав новому для української літератури жанрові» [11].

Серед яскравих зразків літературного репортажу слід назвати також тексти Костя Котка «Сонце під мінаретами», «Аеродроми і порти» Олександра Мар'ямова, «Атака на Гобі» Олексія Полторацького, «До Арктики через тропіки» Миколи Трублаїні, «Чобіт Європи» Сави Голованівського, «Рейд у Скандинавію» Валер'яна Поліщука тощо.

Читаючи репортажі Майка Йогансена, які видано, зокрема, у книжці «Подорожі філософа під кепом» у видавництві «Темпора», стає зрозуміло, що тексти його неканонічні. Автор маневрує між фактом та вигадкою, практикуючи, за словами Цимбал, «філологічні вправи». «Його тексти багатогранні й еклектичні, – зазначає дослідниця, – і водночас тяжіють до розшарування й розпаду на самостійні фрагменти-складові. Як і футуристи, він реформував мову та ламав канони». Йогансен прагнув реформувати і форму, і зміст тексту. Але якщо говорити про фактичну складову його репортажів, то дійсність у текстах Майка Йогансена була радше супроводом.

Тексти Майка Йогансена підкреслено суб'єктивні, у них автор – на першому місці. Майк Йогансен не ігнорує фабулу, але часто сюжет у його репортажах є розірваним й калейдоскопічним. Його тексти наповнюють гумористичні та іронічні вставки, каламбури, комічні висновки, що мають провокативний характер – автор експериментував із композицією, аби втримати увагу читача. На думку дослідників, мозаїчність та фрагментарність літературних репортажів Майка Йогансена зумовлюють їхній відверто інтертекстуальний характер.

Невдовзі такі прийоми вже вважались неприпустимими. Сучасне покоління українських репортерів, практикуючись у жанрі літературного репортажу, з інструментарію Йогансена дозволяє собі, щонайбільше, історичні алюзії та гумор. Натомість основою тексту є факт і зображення героя, власні ж рефлексії автора є радше додатковою надбудовою у композиції.

REFERENCES

1. Паплаускайте М. В. Реальніше за саму реальність [Електронний ресурс] / Марія Володимирівна Паплаускайте // MediaSapiens. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/master_clas/realnishe_za_samu_realnist/.
2. Underwood D. The Undeclared War between Journalism and Fiction. Journalists as Genre Benders in Literary History / Doug Underwood. – New York: Palgrave Macmillan US, 2013. – 250 S.
3. Протасова Г. А. На межі репортажу й роману [Електронний ресурс] / Ганна Анатоліївна Протасова // Журнал «Коридор». – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.korydor.in.ua/texts/1689-na-mezhi-zhurnalistyky>.
4. Шутяк Л. М. «Новий журналізм» у медійному дискурсі України : дис. канд. наук з соц. комун. : 27.00.04 / Шутяк Лілія Мар'янівна. – Дніпропетровськ, 2015. – 216 с.
5. Rosin H. Hello, My Name Is Stephen Glass, and I'm Sorry [Електронний ресурс] / Hanna Rosin // The New Republic. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://newrepublic.com/article/120145/stephen-glass-new-republic-scandal-still-haunts-his-law-career>.
6. Domoślawski A. Kapuściński non-fiction / Artur Domoślawski. – Warszawa: Wielka Litera, 2010. – 896 s.
7. Zimnoch M. Wspolczeskn reportaz miedzy racjonalozmem a doswiadczeniem : дис. докт. філос. наук / Zimnoch Mateusz – Warszawa, 2014. – 223 с.
8. Славінська І. Тексти 20-х років я обожаю саме за їх свіжість і незатертість, – Ярина Цимбал [Електронний ресурс] / Ірина Славінська // Громадське радіо. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://hromadskeradio.org/programs/hromadska-hvylya/teksty-20-h-rokiv-ya-obozhnyuyu-same-za-yih-svizhist-i-nezatertist-yaryna-cymbal>.
9. Йогансен М. Подорожі філософа під кепом/ Майк Йогансен. – Київ: Темпора, 2016. – 350 ст.
10. Шляхи під сонцем. Репортаж 20-х років: упорядник Ярина Цимбал. – Київ: Темпора, 2016. – 860 ст.
11. Цимбал Я. Як створювався український репортаж? [Електронний ресурс] / Ярина Цимбал // Газета «День». – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/yak-stvoryuvavsya-ukrayinskuu-reportazh>
12. Цимбал Я. В. Творчість Майка Йогансена в контексті українського авангарду 20-30-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.01.01. «Українська література» / Цимбал Ярина Володимирівна. – Київ, 2003. – 22 с.

FACT AGAINST FICTION IN LITERARY REPORTAGES

Olesya Yaremchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Generala Chuprynky Str., 49, 79044, Lviv, Ukraine
e-mail: olesja.yaremchuk@gmail.com*

The article covers the topic of facts and fiction in the genre of literary reportage, which was created on the basis of the trends of realism and naturalism in culture after 1840s. At the beginning of the 20th century, European culture was experiencing a crisis that encouraged authors to find new ways of expression. As conventional journalism failed to meet the challenges of the time, new forms of writing based on factual reproduction of reality and documenting life with an emphasis on social aspect have emerged.

Is literary reportage only a fixation of reality or its interpretation? According to researchers Doug Underwood and Olena Serdyuk, an undeclared war is being fought between the facts and the fiction. The examples for this thesis are texts «In cold blood» by Truman Capote or reportages of Stephen Glass in «The New Republic».

Reporters working in the genre of literary reportage emphasized that the prerequisite for the truth and authenticity of the reality depicted by them was the prior careful study of the facts of real life. Free instrumentalization, strengthening of the premise make it possible to use such kinds of narration as an internal monologue, a stream of consciousness, and others.

Also of great relevance in the discussion about the fact and fiction is the biographical book of Arthur Domoslavsky «Kapuscinski non-fiction», in which he criticizes the reportages of Ryszard Kapuscinski for the «decoration» of reality. A similar situation is with Ukrainian reportages written in 1920s. Mike Johansen, Mykola Trublaini, Alexander Mariamov experimented with a composition to keep the reader's attention.

According to the researchers, the mosaic and fragmentation of Mike Johansen's literary reportages is due to their openly intertextual style. Soon such techniques were already considered unacceptable. According to our research, the modern generation of Ukrainian reporters, practicing in the genre of literary reporting, from Johansen's toolkit allow themselves historical allusions and humor, at most. Now the basis of the text is the fact and the image of the hero, author's own reflections are rather an additional option of the composition.

Key words: literary reportage, factuality, narrative journalism, intertextuality.